

18. sajandi teise poole

Eesti rahvakool jõudis uuele arenguastmele 18. sajandi teisel poolel. Selle ajani oli valitsevaks õppetöövormiks koduõpetus. Nüüd algas külakoolide laialdase võrgu loomine ja kooliõpetuse osakaalu suurenemine.

Kapitalistlike tootmissuhete tungimine mõisamajandusse ja valgustusideede jõudmine Baltimaale veenis aadli progressiivsemat osa, et on vaja parendada talupoegade majanduslikku olukorda ja anda neile rohkem haridust. Tsaarivalitsuse leppiv suhtumine Baltimaade erikorda muutus pärast Katariina II trooniletulekut (1762). Uus valitseja püüdis riigivõimu tsentraliseerida ja ääremaid Venemaale lähendada.

Kindralkuberner G. Browne'i¹ kaudu esitati 1765. aastal Liivimaa Maapäevale arutamiseks üksteist ettepanekut talupoegade õigusliku ja majandusliku seisundi korraldamiseks. Arutlusele tulid ka maarahva haridusellu puutuvad küsimused. Rüütelkonna vastuseisust hoolimata andis kindralkuberner 12. aprillil 1765 välja talupoegade ja mõisnike vahelisi suhteid reguleeriva dokumendi «Avvalik Kulutaminne» ja 18. aprillil kooliseaduse (nn. Browne'i koolipatendi).

Ilmunud seaduse järgi võisid vanemad, kes oskasid lugeda ja tundsid katekismust, oma lapsi kodus õpetada. Nende laste jaoks, kellel puudusid kodus õppi-

mise võimalused, pidid vähemalt viie adramaa suured mõisad asutama koolid. Et kodu ja mõis ei kaotaks laste tööjõudu, nähti õppetööks ette aeg mardipäevast lihavõlteni (novembrist aprillini). Seaduses soovitati talupoegadest koolmeistrid vabastada mõnest mõisakohustusest. Mõisnikel, kes ei asutanud koole, tuli kirikukassasse maksta kümme taalrit. Igalt kihelkonnalt nõuti kihelkonnakooli asutamist ja koolmeistri ametisse määramist. Patendi lõpuosas märgiti, et suureks takistuseks on kooliraamatute vähesus.

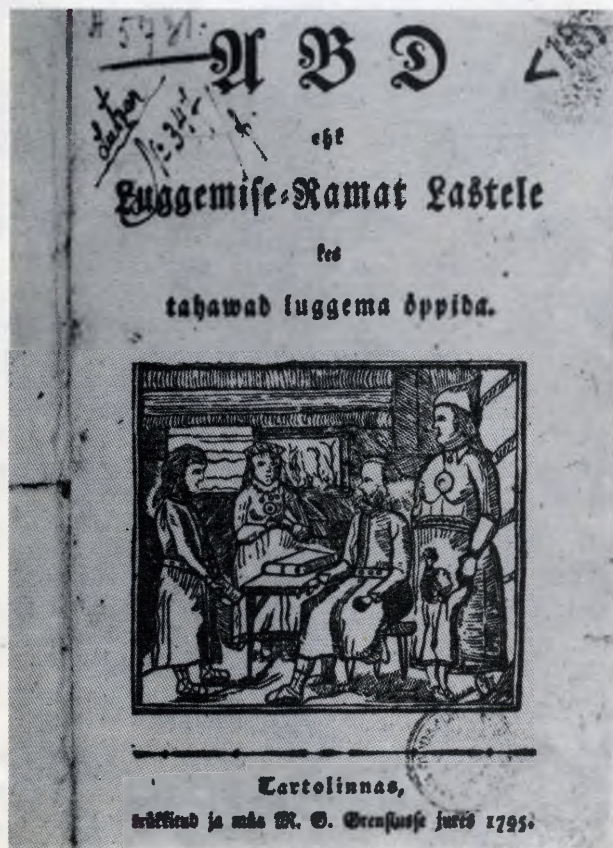
Kindralkuberner patent kohustas ka Eestimaa provintsiaalkonsistooriumi tegelema kooliküsimustega.

Browne'i koolipatent oli esimene seadusejõuline akt, mis pani aluse talurahva laste üldisele õpetamisele.

Kõige varem reageeriti uuele kooliseadusele Tartumaal. Juba 1766/67. a. talvel asutati koolid kõikides suuremates mõisakogukondades: Palamuse kihelkonda 6 kooli, Laiusele 7, Maarja-Magdaleenasse 8, Kambjasse 8, Võnnu kihelkonda 11. Võrumaal jõudis teistest ette Karula (7), Pärnumaal Pärnu-Jaagupi (5) kihelkond. Kooli pidas ülal mõis. Koolmeistri palk polnud veel kindlaks kujunenud. Näiteks Kolga-Jaani kihelkonna Saare koolmeistri aastamoonaks oli 12 vakka² rukist, 2 vakka otra, 0,5 vakka hernest, pool siga, 4 leisikat³ soola ja 500 räabist, Vana-Kuuste kool-

¹ Georg von Browne oli pärit Iirimaaalt. Astus 1731. a. ohvitserina Venemaa teenistusse. Oli aastatel 1762–1791 Liivimaa ja 1775–1791 ka Eestimaa kindralkuberner.

² 1 riia vakk = 69 l
³ 1 leisikas = ca 8 kg

Koolmeister ja tema õpilane 18. sajandi lõpul.

rahvakool

LEMBIT ANDRESEN,
pedagoogikakandidaat

meistril oli ühepäevamaa, Prangli koolmeister vabastati talvisest mõisa puuveost ja viinapõletamise kohustustest.

Põltsamaa publitsist A. W. Hupel iseloomustas uue kooliseaduse mõju järgmiselt: «Nüüd näeme juba 8 aastaseid lapsi lugemas... Et igas külas kooli ei ole, siis püüavad paljud vanemad oma lapsi ise õpetada, et neid ei oleks vaja leivakotiga kooli saata.»

Küllap oli seegi aja märk: eesti ajakirjanduse algus (1766) langes kokku rahvakoolide asutamise nõudega.

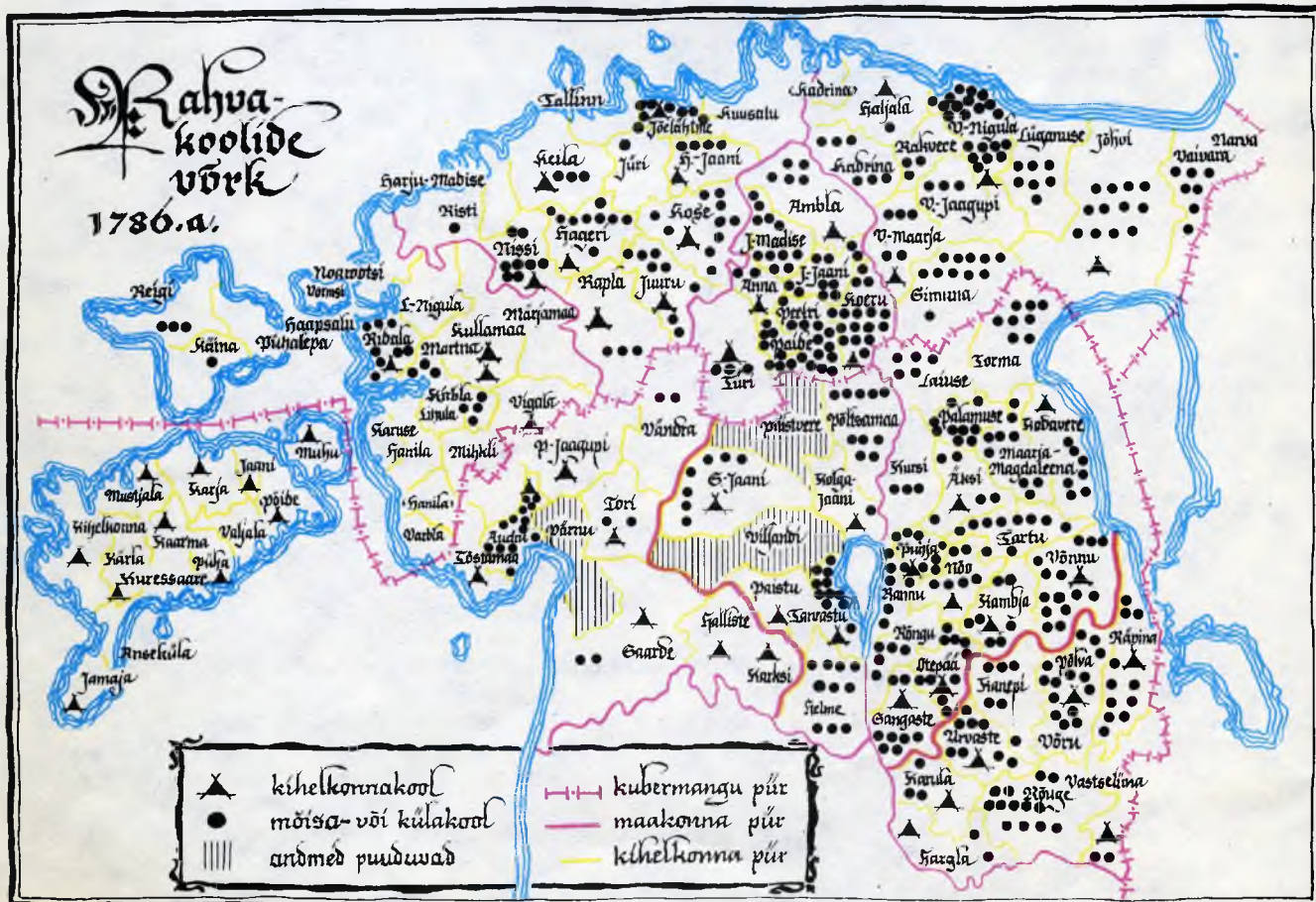
Samal ajal tundis suur osa valitsevast feodaalklassist kooliolude parandamise ees hirmu. Kardeti muutusi talurahva meeleolus, pärisorjusest vabanemise püüdluste süvenemist. Tõrksate mõisnike sundimiseks andis kindralkuberner 1774. aastal välja täiendava instruksiooni. Kooliealisteks loeti kõik lapsed 8. ja 12. eluaasta vahel. Pastori koostatud nimekirja alusel jaotati noorukid igal aastal kodulasteks ja koolilasteks. Need, kes lugemisoskuse ja katekismuse said selgeks kodus, vabastati kooliskäimisest. Teised, kelle vanemad lugeda ei mõistnud, pidid käima koolis seni, kuni lugemine selge ning katekismus ja kirikulaulud peas. Kirikueestseisjaid (nendeks olid mõisnikud) kohustati koolmeistriks valima ainult neid talupoegi, kelle hea lauluhääl ja sorav lugemisoskus. Lauluviiside õppimiseks pidid külakoolmeistrid igal pühapäeval koos koolilastega

kirikus käima. Et viisid selgemini kuulda oleksid, tuli istuda kõstri või kihelkonnakoolmeistri lähedal ja oma koolmeisiri silma all.

Kogu Venemaa ulatuses kehtestati uus haridussüsteem 1786. aastal. Tsaarivalitsus andis välja Venemaal «Rahvakoolide määrustiku». Uue koolikorralduse alusel tuli kubermangulinnades avada neljaklassiline (viie õppeaastaga) ülem rahvakool ja maakonnalinnades kaheklassiline (kahe õppeaastaga) alam rahvakool. Kuigi väljaantud kooliseadus oli määratud ainult linnadele, rõhutati juba nimetatud rahvakoolide määrustiku ettevalmistamise käigus üldise hariduse vajadust ja seaduse väljaandmisel fikseeriti mõte, et kindralkubernerid peaksid hoolitsema koolide asutamise eest mitte ainult linnades, vaid ka mujal, kus see võimalik.

Keskviimu aktiivsus viis täiendavate kooliseaduste väljaandmisele ka Baltimaades. 1784. aastal kehtestati kindel õpetamissüsteem Saaremaal, 1787. aastal jõustus uus kooliseadus mandril. Seaduses nõuti, et igas kihelkonnakeskuses oleks tööle rakendatud kihelkonnakool ja igas mõisas mõisa- või külakool⁴. Samas rõhutati:

⁴ Koolide nimetused tulenesid asupaigast ja ülalpidajast. Kihelkonnakool asus kihelkonna keskuses. Ülal pidas kogudus. Õpilasteks olid lapsed mõisatest, kus kooli polnud. Mõisakooli peeti mõisale kuuluvsa hoones. Koolmeister oli mõisa moonal. Õpetati mõisa piirkonna lapsi. Külakool sai nimetuse küla järgi. Õpetati ühe küla (või ka selle lähema ümbruse) lapsi.

«Kus aga seesuguseid talurahvakoole veel ei ole asutatud, olgu need mõisa poolt kohe avatud ja selleks peab olema ruumikas tuba või kamber alaliseks korda ja sisse seatud, mitte aga ei tule kooli kord ühes, kord teises paigas pidada. Peale selle tuleb vaadata, et koolitubades oleks küllaldaselt valgust ja nõutav soojus, et ka muidu oleksid ruumid korras, seni mitmes kohas selleks tarvitatud pimedad ja tervisevastased suitsuhooned tulevad nii kui võimalik kõrvale jätta.» Neljandas paragrahvis kirjutati, et «laste koolmeistriks ei võetaks kõlvatuid hulkujaid ega härraste või kirikuõpetajate teenijaid,» vaid neid, «kellel on tarvilik lugemisoskus... kellel on korralikud, kained ja auväärsed eluviisid ning kellelt võib oodata tarvilikku usinust ja usaldust noorsoo õpetamiseks». Järgmises paragrahvis kirjutati edasi, et need koolmeistrid, kes lapsi õpetavad, «olgu pühendatud ainuüksi koolitööle ja vähemalt niikaua, kui kooliaeg kestab, ei tohi olla tarvitatud mingiks teotegemiseks, mis nimi sellel ka ei oleks, et nad koolitööd alaliselt saaks teha.»

Koolmeister tõusis sotsiaalselt kõrgemale tavalisest talupojast. Samal ajal hakkas paranema ka koolmeistrite kulsealane ettevalmistus. Külakoolmeistritele vajaminevad oskused andis tavaliselt kohalik köster kihelkonnakoolis.

Uue koolipatendi väljaandmisega kaasnes põhjalik koolivisitatsioon Eesti- ja Liivimaal. Paljudes kihelkonnades hakati nõudma kindla suurusega koolimajade ehitamist. Ettekirjutuste kohaselt nõuti koolituba ja koolmeistri eluaseme ehitamist ühe katuse alla. Urvaste kihelkonna kohta kõlas vastav otsus järgmiselt: «Iga mõis ehitab eraldi koolimaja, kus ümbruskonna lapsed võiksid koolis käia. Maja olgu 5 sülda pikk ja 4 sülda lai, akende, ahju ja korstnaga, sisustatud ja niimoodi seatud, et koolmeister seal võiks elada ning koolilaste üle püsival järelevalvet pidada.» Ka Põlvas, kus 14 koolist oli 11 rehetubades, nõuti eeltoodud suurusega koolimajade ehitamist. Äksi ja Karula kihelkonnas peeti vajalikuks veelgi suuremaid maju. Äksis olid mõõtmeteks 6×4, Karulas 7×4 sülda. Koolipatendi väljaandmise hetkel oli Tartumaal 128 kooli, Võrumaal 66, Pärnumaal 42 ja Viljandimaal 64 kooli. Saaremaal külakoolid puudusid, töötas ainult 10 kihelkonnakooli.

Põhja-Eestis jäi koolivõrk hõredamaks. Harjumaal töötas 62, Virumaal 80, Järvamaal 74 ja Läänemaal (koos Hiiumaaga) 23 kooli.

Külakoolis pidi õppetöö kestma mardipäevast jüripäevani. Tegelikult polnud seda nõuet võimalik täita. Koolitöö algus kuulutati tavaliselt välja kirikukantslist ja selle kestus sõltus koolmeistri töövahekorra mõisaga, põllutöö lõppemisest ja sellest, millistes ruumides õpetati. Rehetubades paiknenud koolides võidi alustada tööd alles pärast rehepeksu. Näiteks 1786. aastal said Karula mõisakooli lapsed hilise rehepeksu tõttu kooli minna alles pärast uut aastat, ka Urvaste kihelkonnas alustati õppetööd uue aasta esimesel nädalal, kui vili pektud ja rehetoad vabad. Kanepi kihelkonna Hurmi kool asus kõrtsis ja sai töötada siis, kui kõrtsis vähem rahvast. Laiuse kihelkonna Laiuse ja Vaimastvere koolmeistrid kurtsid, et nad ei saanud terve aasta (1786) jooksul lapsi korralikult õpetada, sest pidid käima mõisa voorides. Nõo kihelkonna Tõravere koolmeister oli kõige paremal õpetamisajal seotud mõisas viina põletamisega.

Sajandi viimaseks aastakümneks kujunes välja talurahva laste õpetamise kindel kord. Kõik lapsed 7.—17.

eluaastani jaotati kolme kategooriasse: tähtede õppijad, veerijad ja «raamatu lugejad». Vanuseliselt kuulusid esimesse rühma 8- kuni 10-, teise 10- kuni 13-, kolmandasse 14-aastased ja vanemad. Edasijõudmist kontrollis kohalik pastor nn. loetamisel. 10. eluaastal toimusid katsed (tavaliselt kevadel). Nende käigus selgitati, kes pidi kooli minema, kes võis kodus edasi õppida. Külakoolides olid tunnid 1...2 korda nädalas. Nagu sajandi esimesel poolel, kasutati nüüdki õpikuteks aabitsaid, katekismuse- ja lauluraamatuid.

Kirjutamine ja arvutamine jäid selleaegsetes koolides harvaks nähtuseks. Kirjutamisoskus polnud sajandi viimastel kümnenditel talupoegade seas enam haruldus, aga koolides õpetati kirjutamist paberi vähesuse tõttu siiski harva. Teateid on Roosna-Alliku (Järva-Jaani kih.), Eivere (Paide-Anna), Väätsa, Kirna (Türi), Saru (Hargla) ja Sänna (Rõuge) koolidest. Viimane kujunes kogu Eesti ulatuses selle aja silmapaistvamaks külakooliks. Laste õpetamiseks kasutati kolme tuba. Olenevalt õppeedukusest jaotati õpilased nii, et ühes olid veerijad, teises lugejad, kolmandas kirjutajad ja rehkendajad. Koolmeistriametit pidas Püssi Peeter.

Külakoolidest paremaid teadmisi andsid kihelkonnakoolid. Mitmes paigas eraldati juba köstriamet koolmeistri omast: Urvastes oli õpetajaks Johann Carl Dahl, Otepääl Johann Moritz, Nõos Christoffer Welz. Nendes kihelkonnakoolides õpetati ka kirjutamist ja arvutamise algmeid. Kirikuõpetaja G. G. Marpurgi teadete kohaselt hakati Vastseliina kihelkonnakoolis kirjutamist õpetama 1782. aastast. Kooli võeti tavaliselt 12 poissi kaheks aastaks. Et seal kirjutamine tõesti selgeks sai, näitavad koolivisitatsiooni protokoll ja selle juurde lisatud Räpina paberivabriku paberile kirjutatud koolipoiste kirjatööd.

On tähelepanav, et koos kooliõpetuse laienemisega hakkas kuuluma hääl, mis nõudsid ajakohasema koolikirjanduse väljaandmist ja koolmeistrite ettevalmistamise tõhustamist. Sisulise pöörde eesti aabitsakirjandusse tõi O. W. Masing. 1795. aastal ilmus temalt «ABD ehk Luggemise-Ramat Lastele kes tahavad luggema õppida». Erinevalt varasematest aabitsatest sisaldas ABD raamat ilmaliku sisuga lugemismaterjali. Aabits oli poole mahukam (37 lk.) kui varasemad väljaanded. Sissejuhatuses anti lastevanematele juhi-seid. «Ärge ridelge nendega, vaid olge tassased ja härdad nende vasto, kui nemmad loevad.» Lapsi ärgu sunnitagu lugema, kui nad parajasti mängivad ja liiga kaua ei maksa neid hoida raamatu juures, sest laste tähelepanu väsib ruttu. Aabitsa lõpuosas olid ükskord-ühe tabel ja kirjatähed kirjutamise õppimiseks.

18. sajandi 60.—80. aastate koolireformil olid kaugeleulatuvad tagajärjed. Kooli asutamine iga viie adramaa suuruses mõisas (väiksemates mitme peale) pani aluse talurahva õppimiskohustusele. Uue koolisüsteemi alusel saavutati sajandi lõpuks kohati 70-prot-sendine lugemisoskus, Lõuna-Eestis oskas igast kolmest täiskasvanud talupojast lugeda vähemalt kaks. Tihedama koolivõrgu ja paremini korraldatud rahvaõpetuse poolest jõudsid teistest ette Tartu- ja Võrumaa. 18. sajandi viimasel kümnendil puhkenud reaktsioon ei suutnud enam hävitada nende maakonnade koolivõrku. Kuigi Põhja-Eestis suurem osa koole suleti, ei suutnud seegi lugemisoskuse levikut pidurdada.